

TẠO LẬP BẢNG TRA THUẬT NGỮ TRONG CÁC TÁC PHẨM PHI HƯ CẤU: THỰC TRẠNG VÀ CÁC YẾU TỐ TÁC ĐỘNG

TS ĐỖ VĂN HÙNG, ĐỖ THỊ HÀ DUYÊN
Trường Đại học KHXH&NV Hà Nội

• **Tóm tắt:** Bảng tra thuật ngữ (index) được coi là một phần không thể thiếu trong mỗi cuốn sách phi hư cấu được xuất bản bởi các nhà xuất bản uy tín trên thế giới, tuy nhiên đối với sách xuất bản tại Việt Nam thì index chưa được phổ biến. Bài viết này làm rõ thực trạng xây dựng và sử dụng index trong sách phi hư cấu xuất bản tại Việt Nam. Trên cơ sở nhận diện và đánh giá các yếu tố tác động đến hoạt động tạo lập và sử dụng index, nghiên cứu đưa ra một số kiến nghị nhằm thúc đẩy hoạt động biên soạn, xuất bản và sử dụng index tại Việt Nam.

• **Từ khóa:** Bản tra thuật ngữ; index; sách phi hư cấu; đánh chỉ mục.

CREATING INDEX OF NON-FICTION WORKS: CURRENT STATUS AND IMPACT FACTORS

• **Abstract:** The index is considered to be an integral part of every non-fiction book published by prestigious publishers around the world, but for books published in Vietnam, the index has not been popular yet. This article clarifies the real situation of building and using the index in non-fiction books published in Vietnam. Based on identification and evaluation of factors affecting the index creation and use, the study makes a number of recommendations to promote the compilation, publication and use of indexes in Vietnam.

• **Keywords:** Glossary; index; non-fiction books; indexing.

1. KHÁI NIỆM VÀ VAI TRÒ CỦA INDEX

1.1. Khái niệm index

Thuật ngữ index được sử dụng phổ biến trong lĩnh vực xử lý thông tin. Ở đó, index được coi là hoạt động đánh chỉ mục cho nội dung thông tin nhằm giúp tìm kiếm được dễ dàng hơn [Fetters, 2013]. Chẳng hạn, Google đánh chỉ mục cho các nội dung website trên internet để người dùng dễ dàng tìm kiếm thông tin họ cần ở các website này; cơ sở dữ liệu cần đánh chỉ mục toàn bộ biểu ghi để tăng tốc độ và độ chính xác trong tìm kiếm thông tin; hệ thống mục lục trong thư viện cũng là một dạng index được các chuyên gia xây dựng nên để giúp người đọc tìm kiếm và định vị tài liệu trong thư viện được dễ dàng hơn. Điều này cũng tương tự với việc khi đọc một cuốn sách, người đọc muốn tìm kiếm nhanh đến một nội dung hay chủ đề cụ thể nào đó thì cần có một bảng thuật ngữ chỉ dẫn để định vị nội dung đó nằm cụ thể ở trang nào, phần nào - đó chính là index. Trong nghiên cứu này, chúng tôi tạm dịch index là bảng tra thuật ngữ và sử dụng trực tiếp từ index để thảo luận.

Theo cách hiểu đơn giản, index là một mục lục mô tả nội dung của cuốn sách (Knight, 1988). Tuy nhiên, index còn có ý nghĩa nhiều hơn thế. Campbell - Scott và Verne (2017) cho rằng, index chính là chiếc bản đồ cho độc giả của cuốn sách. Nó cho biết những gì mong đợi từ cuốn sách của bạn, nơi tìm chủ đề mà họ quan tâm và quan trọng hơn là nó nói rõ cho bạn những gì không có trong cuốn sách. Điều này có nghĩa là index làm giảm đi những đánh giá kém và tăng đánh giá tích cực từ độc giả, người phê bình sách. Index giúp sử dụng sách hiệu quả hơn và là một công cụ hữu ích cho độc giả. Đứng từ phía người viết sách, khi tạo ra sản phẩm là những ý tưởng, tư tưởng, những công trình nghiên cứu khoa học có tính mới, các nhà nghiên cứu thường sử dụng nhiều thuật ngữ chuyên môn, thuật ngữ khoa học và cách tiếp cận mới được tác giả mong muốn thể hiện, chia sẻ với giới chuyên môn, với người đọc. Vậy làm thế nào để người đọc có thể nhận diện ra những nội dung chính, những vấn đề quan trọng mà tác giả muốn truyền tải đó? Câu trả lời chỉ có thể là chuẩn hóa thuật ngữ và tạo lập index cho sách [Nguyễn Hữu Nghĩa và Phan Hồng

Giang, 2011]. Việc tạo lập index nhằm mục tiêu giúp bạn đọc nắm được giá trị cốt lõi của cuốn sách, hệ thống hóa các vấn đề, so sánh, phân tích logic về một vấn đề [Trần Thị Liên Hoa, 2017].

Theo tiêu chuẩn ISO 999:1996 về hướng dẫn tạo lập nội dung, tổ chức và trình bày index thì index được định nghĩa là các điểm truy cập - entries (đó có thể là một chủ đề, tên người, địa danh,...) được sắp xếp theo thứ tự của bảng chữ cái hoặc theo một quy tắc sắp xếp cụ thể nào đó, index được thiết kế để hỗ trợ người dùng định vị thông tin trong một tài liệu hoặc định vị một tài liệu cụ thể trong một bộ sưu tập [ISO, 1996]. Index có chức năng như một “tiểu google” của một cuốn sách” giúp người đọc định vị thông tin nhanh chóng [Trần Trọng Dương, 2016]. Nói như vậy không có nghĩa là mọi thông tin trong cuốn sách đều được làm index, mà chỉ những nội dung hoặc thông tin chính và quan trọng của một cuốn sách mới được làm index. Những nội dung này được thể hiện qua các từ khóa có chọn lọc, đó có thể là một chủ đề lớn trong cuốn sách, cũng có thể là các chủ đề con, hay tên người, địa danh,... Index có thể coi là nỗ lực và tâm huyết của tác giả trong việc cung cấp cho độc giả công cụ để họ hiểu rõ hơn về tác phẩm, xâu chuỗi thông tin tốt hơn và định vị tìm thông tin mà họ muốn tìm kiếm trong tác phẩm.

Trong bài viết này, index được định nghĩa là một bản đồ chủ đề phản ánh toàn bộ nội dung của một cuốn sách, giúp người đọc định vị thông tin có giá trị thông qua các điểm truy cập. Cụ thể, điểm truy cập là các từ, cụm từ, thuật ngữ được kết xuất từ nội dung và sắp xếp thành một danh mục theo thứ tự nhất định, thường là theo thứ tự chữ cái của ngôn ngữ xuất bản, có tác dụng chỉ ra vị trí (tức số trang) mà thông tin xuất hiện và giúp liên kết logic nội dung trong một cuốn sách.

Vậy làm thế nào để có một bản index chất lượng? Các chuyên gia đưa ra một số gợi ý sau: (1) tạo lập được một cấu trúc chủ đề logic để bạn đọc dễ dàng tìm kiếm thông tin; (2) đảm bảo rằng, mỗi chủ đề hay phần mục cần bao gồm nhiều điểm truy cập liên quan đến chủ đề đó, nên sử dụng hai hoặc ba điểm truy

cập/ thuật ngữ cho mỗi chủ đề; (3) phải hiểu được đối tượng độc giả và cần biết được loại index nào mà họ mong muốn, thuật ngữ nào họ muốn sử dụng, tức là làm index cho độc giả chứ không phải làm index cho cuốn sách hay cho tác giả [Ament, 2007]; (4) sử dụng chung một hình thức trong toàn bộ index (chữ in hoa, số ít, số nhiều...), sử dụng các quy ước tiêu chuẩn trong việc tạo lập index; (5) tham khảo các từ điển, sách tra cứu để xây dựng các thuật ngữ được chính xác; (6) nếu cần có thể phải khái quát hóa nội dung của một vấn đề thành một thuật ngữ dễ hiểu, cho dù thuật ngữ đó không xuất hiện trong cuốn sách [Green Leaf Book Group].

Thực tế đang tồn tại một quan niệm sai lầm phổ biến là index được tạo chủ yếu bởi các hệ thống máy tính. Sự thật thì, để có một bản index chất lượng cao lại phụ thuộc hoàn toàn vào con người. Một người làm index chuyên nghiệp thường đặt những câu hỏi như: thực sự thì tác giả cuốn sách muốn nhấn mạnh đến điều gì? Còn những điều gì khác mà tác giả muốn đề cập? Các vấn đề/chủ đề đó có liên quan gì đến nhau? Làm thế nào để có được index mà bạn đọc có thể tin tưởng? Tất cả những điều đó cần được thực hiện bởi con người, dĩ nhiên kết hợp với công nghệ sẽ giúp công việc của người làm index nhanh hơn và chính xác hơn.

Bài viết này chỉ tập trung vào các sách phi hư cấu (Non-fiction book). Sách phi hư cấu là sách có nội dung về những thứ tồn tại trong thực tế, sự thật hay cả những tư tưởng. Các tác giả khi tạo ra sách phi hư cấu cần phải đảm bảo về độ chính xác của thông tin đã thu thập và trình bày trong tác phẩm [Culler, 2000]. Nội dung trong sách phi hư cấu được thể hiện dưới một số thể loại như: tiểu sử và tự truyện, các phân tích và đánh giá, bài giảng, giáo trình, chuyên khảo, khoa học thường thức. Nội dung trong những cuốn sách phi hư cấu ngoài những vấn đề tồn tại thật trong thực tế thì vẫn có thể có những tranh cãi (chẳng hạn chứa đựng những tư tưởng) nhưng chỉ cần tại một thời điểm nhất định, tác giả vẫn tạo ra niềm tin, chứng minh, thuyết phục bạn đọc bằng những kinh nghiệm có được từ thực tế của mình.

1.2. Vai trò của index

Được coi như một hoa tiêu của một cuốn sách, index có những vai trò cơ bản sau:

Thứ nhất, giúp người đọc nắm bắt nhanh và tra cứu thông tin nội dung cuốn sách, đồng thời liên kết thông tin một cách logic. Index là công cụ hữu ích giúp người đọc vừa đọc nhanh được nội dung của cuốn sách vừa có thể đọc hiểu sâu. Từ đó bạn đọc sẽ kiểm tra, so sánh hoặc tra cứu một nội dung, chủ đề mà họ đang quan tâm và có nhu cầu tìm hiểu. Ví dụ, cuốn “*Cờ Vua - Những bài học đầu tiên*” Tập 1 của Lương Trọng Minh xuất bản năm 2008 có lập chỉ mục cho từ “*Cánh hậu, 12, 47*”. Có nghĩa là thuật ngữ Cánh hậu xuất hiện ở trang 12 và trang 47. Tại trang 12, thuật ngữ Cánh hậu được giải thích rõ ràng cho người chơi hiểu. Đến trang 47, thuật ngữ Cánh hậu được xuất hiện với một thể cờ cụ thể. Như vậy, người đọc khi muốn tìm hiểu Cánh hậu là gì, áp dụng cụ thể như thế nào, họ chỉ cần tra index để đọc các thông tin mà mình cần, thay vì phải lần tìm ở tất cả các trang của cuốn sách.

Một ví dụ khác là cuốn sách “*Điều trị đông y châm cứu nội khoa*” của tác giả Lê Văn Sửu xuất bản năm 2000. Đây là một cuốn sách về lĩnh vực y học và chứa đựng thông tin về các loại bệnh và tất nhiên sẽ có nhiều trường hợp các bệnh có liên quan đến nhau hoặc bệnh này gây biến chứng dẫn đến bệnh khác. Vậy, khi cần tìm gấp thông tin về căn bệnh đó, các bác sĩ sẽ tìm kiếm như thế nào? Điều hiển nhiên là mục lục sẽ chứa thông tin chính của các chương và các phần, mục. Từ mục lục, người đọc có thể tìm ra được nội dung mình cần tìm đang nằm ở mục mấy trong chương số bao nhiêu. Nhưng điều đó sẽ không thể giúp bạn đọc tìm được chính xác thông tin đó được nhắc đến ở những trang nào. Cụ thể, trong cuốn này thuật ngữ “*Can thận âm hư*” xuất hiện ở các trang 207, 216, 218, 284, 285, 350, 351 và 442. Điều đó thể hiện rằng cụm từ này có liên quan mật thiết với các thông tin khác ở những trang mà nó xuất hiện và nó liên quan đến những chứng bệnh khác như: Âm thương, Âm dương ly quyển, Can vất khí trệ, Đàm hỏa ở tâm can, Nhũ tịch,

Trúng phong,... Chỉ cần dựa vào index, cụm từ “*Can thận âm hư*” đã được xác định liên quan đến những vấn đề khác có trong cuốn sách là như thế nào. Với vai trò là bác sĩ, họ đã nắm bắt thêm được các bệnh đó có ảnh hưởng qua lại tới nhau như thế nào. Từ đó, họ sẽ có nghiên cứu đúng đắn và chặt chẽ nhất trong việc khám bệnh và bốc thuốc.

Hai ví dụ trên cho thấy index giúp người đọc xác định rõ và có sự liên kết các thông tin với nhau. Vừa có thể nắm được sự bao quát của thông tin mình cần tìm kiếm và vừa có thể xác định cụ thể thông tin đó ở đâu. Đây là vai trò quan trọng của index trong việc khai thác, tìm kiếm và liên kết thông tin trong mỗi cuốn sách.

Thứ hai, đối với tác giả và nhà xuất bản (NXB) thì index sẽ được xem như một tiêu chuẩn để buộc người viết sách, làm sách đó phải xây dựng ý thức, thói quen trong việc tổ chức, phân bố nội dung thông tin của cuốn sách. Nội dung của cuốn sách cần được thể hiện một cách thống nhất, mạch lạc và liên kết thông qua việc lựa chọn và trình bày các khái niệm/ thuật ngữ trong cuốn sách. Một cuốn sách được tạo lập index sẽ phần nào thể hiện và đánh giá được sự nghiêm túc, mức độ đầu tư thời gian và công phu của những người viết và NXB dành cho mỗi cuốn sách. Điều đó cũng thể hiện sự tôn trọng người đọc, tôn trọng chuẩn mực về mặt học thuật và tôn trọng thành quả của chính tác giả.

Thứ ba, index làm tăng giá trị của cuốn sách và giúp cuốn sách nhận được sự đánh giá cao hơn (đặc biệt là trong giới nghiên cứu) so với những cuốn sách không được tạo lập index. Chất lượng cuốn sách được nâng cao nhờ có index, bởi trong quá trình tạo lập index cũng là lúc tác giả và NXB phát hiện ra những lỗi, điều chưa hợp lý, chưa logic trong việc thể hiện ý tưởng và tổ chức nội dung của cuốn sách. Một cuốn sách phi hư cấu nếu không tạo lập index được, hoặc index sơ sài có thể một phần nào đó kết luận nội dung chưa được tổ chức tốt. Một cuốn sách được cho là nội dung logic, chặt chẽ và dễ theo dõi là một cuốn sách có khả năng xây dựng được một danh mục bảng tra thuật ngữ một cách dễ dàng.

Thứ tư, index có thể hỗ trợ việc biên soạn các loại sách công cụ như từ điển, sách tra cứu. Để tạo lập index, tác giả và nhà biên tập đã bỏ rất nhiều công sức để nghiên cứu, tham khảo và xây dựng được một bảng thuật ngữ. Nếu tập hợp tất các index của các cuốn sách đã được xuất bản, chúng ta sẽ có một cơ sở dữ liệu thuật ngữ rất tốt về các lĩnh vực khác nhau. Trên cơ sở các thuật ngữ này, có thể xây dựng các từ điển, sách tra cứu phái sinh, hoặc cũng có thể chuẩn hóa và cập nhật các thuật ngữ cho các từ điển và sách tra cứu đã xuất bản trước đó.

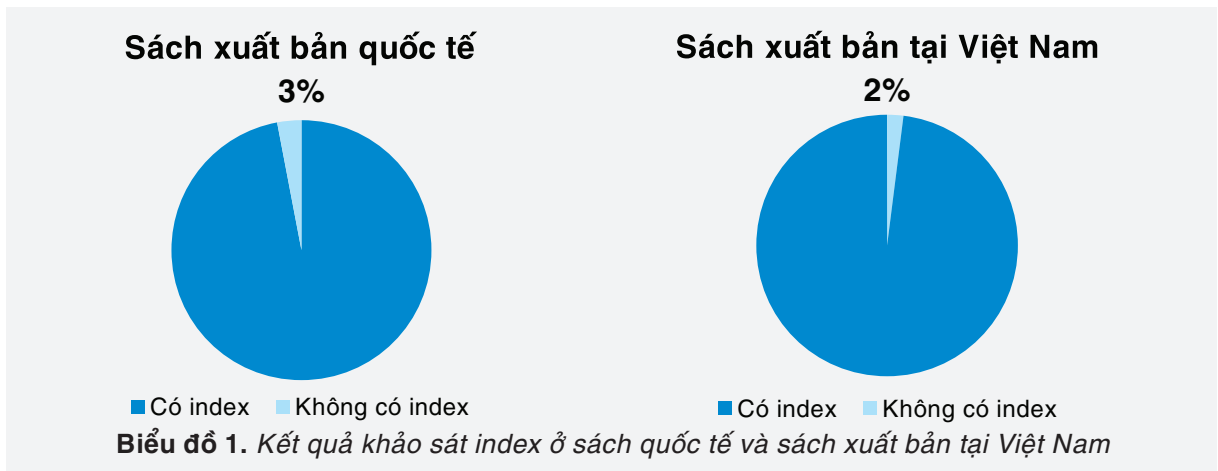
Thứ năm, qua index sách, một bức tranh học thuật của một nền khoa học, bức tranh dân trí của nền văn hóa đọc có thể được hình dung ra. Theo Phạm Văn Lam (2016),

với một nền khoa học phát triển thì không thể có một hệ thống thuật ngữ khoa học đơn điệu và nghèo nàn và những cuốn sách cẩu thả. Thiếu index, không thể được chấp nhận trong một nền văn hóa đọc cao.

2. THỰC TRẠNG VỀ INDEX CHO SÁCH PHI HƯ CẤU TẠI VIỆT NAM

2.1. Các nhà xuất bản với việc tạo lập index

Khảo sát tại thư viện của các trường đại học lớn tại Việt Nam, nơi có phần lớn là sách phi hư cấu, số liệu cho thấy có sự khác biệt lớn về tỷ lệ sách có index giữa sách xuất bản tại Việt Nam và sách xuất bản quốc tế (sách của NXB quốc tế, được nhập trực tiếp từ nước ngoài, chưa chuyển ngữ), xem Biểu đồ 1.

Cụ thể, đối với sách xuất bản bởi các NXB quốc tế, tỷ lệ có index là 97%, trong khi đó, tỷ lệ này ở sách xuất bản tại Việt Nam chỉ có 2%. Việc xuất bản không có index không chỉ xảy ra ở sách được viết bởi tác giả Việt Nam, mà thậm chí các sách nước ngoài được dịch và xuất bản tại Việt Nam cũng đã bị lược bỏ đi phần index, mặc dù sách gốc có phần này.

Theo Cục Xuất bản, năm 2018 Việt Nam có gần 32.000 đầu sách mới với hơn 390 triệu bản. Trong số sách xuất bản này, có các NXB đã rất cố gắng dành sự quan tâm đến việc làm index, nhưng với mức độ còn hạn chế.

Kết quả khảo sát cũng cho thấy, đã có một số NXB, công ty sách có quan tâm đến vấn đề tạo lập index tại Việt Nam, như:

NXB Kim Đồng, NXB Trẻ, Công ty Đông A, Nhã Nam (một số sách lịch sử), Công ty Cổ phần Văn hóa Giáo dục Long Minh. Khoảng 1/3 sách giáo khoa về toán, vật lý, hóa học và công nghệ của NXB Giáo dục Việt Nam đã có mục index. Tuy nhiên, việc tạo lập index vẫn chưa diễn ra thường xuyên mà thường phụ thuộc vào tác giả.

Khảo sát cho thấy, chưa NXB nào có quy định hoặc chính sách về việc tạo lập index cho sách được xuất bản. Các tài liệu của ngành xuất bản cũng chưa có quy định về việc này. Hầu hết các trường hợp sách có index đều do tác giả tự nguyện, hoặc do đề xuất từ ban biên tập, hoàn toàn không có quy định bắt buộc về việc này.

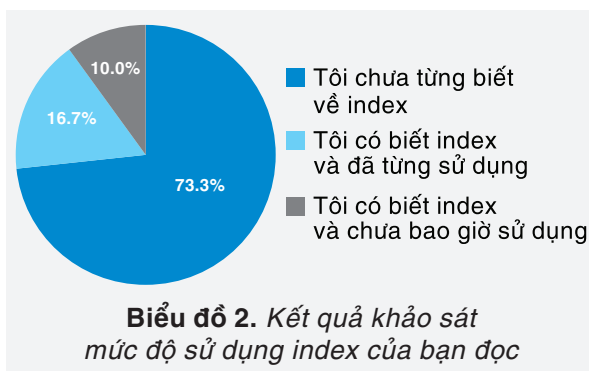
2.2. Tác giả và việc tạo lập index

Theo kết quả khảo sát, 100% tác giả đều biết đến index và họ cũng có sự hiểu biết cơ bản về index, không có sự nhầm lẫn giữa index với phần “phụ chú” hay “mục lục”. Các tác giả cho rằng các thuật ngữ tiếng Việt tương đương với index bao gồm: bản tra thuật ngữ, chỉ mục, và tra cứu theo vần. Về vai trò của index, những người viết sách cho rằng index như một công cụ tra cứu nội dung, giúp tiết kiệm thời gian đọc, tìm kiếm, đánh giá thông tin cần trong bể thông tin và giúp định vị được thông tin cần tìm trong cuốn sách.

Mặc dù có sự hiểu biết tốt về index nhưng mức độ tạo lập và sử dụng index của các tác giả là rất thấp. 50% tác giả được hỏi cho rằng họ chưa bao giờ tạo lập index cho sách của mình, 50% còn lại trả lời hiếm khi họ làm index. Lý giải cho tình trạng này các tác giả cho rằng, làm index mất thời gian, index cũng không phải phần chính của cuốn sách, người dùng chưa có thói quen sử dụng công cụ index, bên cạnh đó các NXB cũng không yêu cầu bắt buộc phải làm phần này.

2.3. Mức độ hiểu biết và sử dụng index của độc giả

Index là nỗ lực của tác giả và NXB để hỗ trợ độc giả, vậy liệu độc giả đã biết về lợi ích của index và sử dụng? Bài viết này chỉ giới hạn khảo sát đối tượng độc giả là sinh viên, do điều kiện của nhóm nghiên cứu cũng như tích chất đối tượng của sách phi hư cấu. Với câu hỏi: Bạn đã sử dụng index (bảng tra thuật ngữ) trong sách như thế nào? số liệu khảo sát cho thấy số người biết đến index và sử dụng là chưa cao (xem Biểu đồ 2).

Cụ thể, hơn 73,3% độc giả không biết đến index và 10% có biết đến index nhưng chưa bao giờ sử dụng, trong khi đó chỉ có 16,3% là đã từng sử dụng công cụ này. Điều này cho thấy, bạn đọc chưa thực sự nhận thấy tầm quan trọng của index trong việc tra cứu và tiếp cận nội dung của một cuốn sách.

Ngoài ra, để biết độc giả hiểu thực sự thế nào về index, một câu hỏi được đặt ra trong bảng khảo sát là “Theo bạn index có thể hiểu tương đương trong tiếng Việt là gì?”. Người hỏi đã giải thích rõ về khái niệm index và đây là câu hỏi được phép lựa chọn nhiều phương án. Số liệu cho thấy, 50% cho rằng index phù hợp với thuật ngữ bảng tra thuật ngữ, trong khi đó đến hơn 36% bạn đọc cho rằng index là phụ chú. Việc nhầm lẫn giữa phụ chú với index kết hợp với 73% chưa từng biết về index cho thấy, bạn đọc chưa thực sự quan tâm đến vai trò và công dụng của index trong sách.

Tóm lại có thể thấy, từ tác giả, NXB đến bạn đọc hiện tại đều chưa có sự quan tâm đến index cho sách phi hư cấu. Công việc lập index cho một cuốn sách tiếng Việt hiện nay mới chỉ được một số ít NXB và tác giả bắt đầu thực hiện. Ngoài ra, việc chuẩn hóa thuật ngữ khi lập index cũng chưa được chú trọng xây dựng. Một giám đốc công ty phát hành sách khẳng định “với sách mẫu giáo của nước ngoài mà chúng tôi mua bản quyền thì các cháu bé đã được làm quen với index. Trong khi rất nhiều sinh viên ở nước ta lại không biết tra cứu thông qua công cụ này. Rõ ràng, sự thiếu hụt này sẽ khiến việc đọc kém hiệu quả đi nhiều. Chưa kể, sinh viên không biết dùng index khi đọc sách thì cũng khó có thể là những người làm khoa học thực sự”. Vậy nguyên nhân của tình trạng này bắt nguồn từ đâu? Hay nói cách khác là yếu tố nào đã cản trở việc tạo lập và sử dụng index cho sách phi hư cấu tại Việt Nam?

3. NHỮNG YẾU TỐ TÁC ĐỘNG ĐẾN VIỆC TẠO LẬP INDEX

3.1. Mức độ quan tâm của nhà xuất bản đến việc tạo lập index

Như số liệu đã phân tích ở trên, các NXB Việt Nam chưa có sự quan tâm đến index. Điều này đã ảnh hưởng trực tiếp đến việc phát triển index trong lĩnh vực xuất bản, dẫn

đến một thực trạng là index chưa phổ biến tại Việt Nam. Trên thế giới, xuất bản học thuật (academic publishing) có quy định rõ về index, thường các sách phi hư cấu đương nhiên phải xây dựng index khi muốn xuất bản. Họ biến index trở thành một trong những tiêu chuẩn không thể thiếu của các sách phi hư cấu và các tác giả coi làm index là yêu cầu bắt buộc.

Như vậy, NXB có vai trò quan trọng nhất trong vấn đề thúc đẩy sử dụng index tại Việt Nam. Khi NXB thực sự quan tâm đến vấn đề này và với vị thế của mình, họ có thể đưa ra các yêu cầu mà người viết sách phải tuân thủ. Ban biên tập của các NXB sẽ cùng đồng hành với tác giả để hướng dẫn việc xây dựng index, lựa chọn ra những thuật ngữ phù hợp nhất, hoặc có thể cung cấp dịch vụ index chuyên nghiệp trong trường hợp tác giả không làm được. Trong tiến trình thúc đẩy tạo lập index cho sách phi hư cấu, NXB có vai trò dẫn dắt và thúc đẩy tác giả thực hiện hoạt động này, đồng thời tham gia vào tiến trình xây dựng một nền xuất bản học thuật chuyên nghiệp, trong đó index là một trong những thành tố quan trọng.

3.2. Sự coi trọng index của tác giả cho tác phẩm của chính mình

Mỗi cuốn sách là một đứa con tinh thần và là thành quả lao động của tác giả. Tác giả sẽ là người hiểu cuốn sách đó nhất và sẽ luôn mong sản phẩm của mình sẽ mang lại những giá trị hữu ích cho người đọc, trong đó có index. Tuy nhiên, số liệu khảo sát cho thấy, các tác giả chưa thực sự quan tâm đến việc làm index. Điều này không có nghĩa là tác giả không tâm huyết với tác phẩm của mình, mà do nhiều nguyên nhân khác nhau như đã chỉ ra ở trên, trong đó, việc coi index chưa phải là phần quan trọng của sách là tâm lý chung của các tác giả Việt Nam.

Mặc dù có sự hiểu biết tốt về index, nhưng con số 98% sách phi hư cấu không có index cho thấy mức độ quan tâm của tác giả đối với vấn đề làm index là rất thấp. Việc làm index chỉ mang tính nhỏ lẻ, chưa thành hệ thống. Cộng đồng học thuật, các tác giả viết sách chưa có sự tham gia đồng hành với các NXB để đưa ra một tiêu chuẩn chung hay quy định

chung về index cho việc viết và xuất bản sách phi hư cấu. Đây là một rào cản lớn để index có thể phát triển tại Việt Nam.

3.3. Sự hiểu biết và mức độ sử dụng index của bạn đọc

Số liệu khảo sát cho thấy, sự hiểu biết và mức độ sử dụng index của bạn đọc là thấp. Cụ thể, có tới 73% độc giả của sách phi hư cấu chưa từng biết đến index và chỉ 10% bạn đọc đã từng sử dụng index, bên cạnh đó là sự hiểu sai về vai trò của index. Để làm rõ hơn, các tác giả đã khảo sát riêng về nhu cầu tìm hiểu của độc giả về index bằng việc gửi thông tin và tóm tắt kết quả nghiên cứu cho họ và đề nghị có những trao đổi thêm về việc này. Nhưng phần lớn là không nhận được phản hồi từ họ hoặc nhận được những phản hồi như: “Tôi không quan tâm lắm về index, “Tôi chưa biết đến index”, hay “Tôi chưa/không dùng index”. Có thể tạm thời rút ra nhận định rằng, họ không những không quan tâm đến index mà còn không có nhu cầu biết hay tìm hiểu thêm về index.

Có thể thấy một nghịch lý là index được làm ra với mục đích phục vụ người đọc sách, nhưng chính họ lại không quan tâm và ít khi sử dụng. Lý giải cho việc này có thể là index chưa phổ biến, bạn đọc chưa có thói quen đọc theo vấn đề, việc đọc và xâu chuỗi nội dung dựa trên index chưa được hướng dẫn/phổ biến rộng rãi. Do vậy, nâng cao nhận thức của bạn đọc về vai trò của index, giúp họ hiểu rõ và khai thác sử dụng hiệu quả index là công việc mà NXB mà các tác giả cần phải làm nếu muốn index được thừa nhận.

3.4. Quy định ràng buộc trong tạo lập index

Trong truyền thống xuất bản sách tiếng Việt lâu nay mới chỉ chú trọng đến việc làm và trình bày phần tài liệu tham khảo và mục lục, chưa chú trọng đến việc làm và trình bày phần index. Hơn thế nữa, hiện nay vẫn chưa có quy định nào ràng buộc tác giả hay NXB phải làm index cho một cuốn sách, nhất là sách khoa học, trong đó có các giáo trình đại học và các chuyên khảo khoa học.

Trong bối cảnh học thuật Việt Nam hiện nay, việc chưa có các quy định ràng buộc về index mà mới chỉ dừng lại ở mức tự nguyện dẫn đến tiến trình phát triển index vẫn còn một

chặng đường dài để có thể bắt kịp với xuất bản quốc tế. Quy định ràng buộc về index sẽ không cần phải ở cấp quốc gia, có thể chỉ là một quy định của một trường đại học, một nhà xuất bản hay một hội đồng xét duyệt. Nếu triển khai theo từng bước với quy mô nhỏ và cụ thể thì index trở thành quen thuộc trong ý thức của những người đọc và viết sách, điều đó dẫn đến việc phổ biến index sẽ thuận lợi hơn.

3.5. Vấn đề ngôn ngữ tiếng Việt

Thực tế thì tiếng Việt là ngôn ngữ khá phức tạp dẫn đến việc tạo lập index khó khăn hơn. Do hiện nay vẫn đang thiếu một quy trình thống nhất trong việc lập index và chưa có cơ quan đảm nhiệm chuyên trách công việc chuẩn hóa thuật ngữ khoa học, nên số lượng index được lập ra không chỉ ít mà còn tồn tại những thiếu sót về tính đồng bộ. Ngay bộ Từ điển bách khoa Việt Nam hiện nay cũng vẫn chưa xử lý được index một cách hệ thống và nhất quán. Lấy ví dụ, với các loài chim, phần lớn có tên gọi được xếp ở vần C (Chim), ví dụ: Chim cánh cụt, Chim chìa vôi, Chim chích, Chim cú, Chim sẻ... còn một số loài chim khác mặc dù cũng có hai âm tiết như “Cánh cụt” nhưng lại được sắp xếp vào vần theo tên của chúng như: Bồ câu, Chích Chèo, Cúc cu,... Như vậy, có thể dễ dàng nhận thấy sự thiếu nhất quán trong việc sắp xếp ngôn từ tiếng Việt. Trong trường hợp này, để tìm hiểu về các loài chim, bạn đọc ngoài việc tra theo vần C trong từ “Chim” thì sẽ phải tra theo cả vần dựa vào tên riêng của một số loài khác.

Bên cạnh đó, còn có trường hợp gây ra sự bối rối cho người đọc trong việc tìm kiếm thuật ngữ như: Chuột - Con chuột. Theo như cuốn từ điển Bách khoa toàn thư, tại trang 533, bạn đọc sẽ tìm được chữ “Chuột”. Còn tại trang 565, bạn đọc sẽ tìm được từ Con chuột. Về cơ bản, bạn đọc sẽ hiểu rằng Chuột - Con chuột cùng chỉ một đối tượng (là một loại động vật thường có màu xám,...). Tuy nhiên, trong cuốn từ điển, 2 thuật ngữ này lại chỉ 2 đối tượng khác nhau. Chuột (là một loại động vật thường có màu xám...), Con chuột (là thiết bị sử dụng với máy tính-con chuột máy tính).

Có những trường hợp khó có thể sắp xếp mà mỗi sách áp dụng một kiểu bởi những thuật ngữ không chỉ có một cách thể hiện

duy nhất. Ví dụ: Chủ nghĩa đa nguyên (Đa nguyên luận), Chủ nghĩa hiện thực phê phán (Chủ nghĩa hiện thực), Chủ nghĩa kinh viện (Chỉ nghĩa hàn lâm), Chủ nghĩa nhân văn (Chủ nghĩa nhân đạo), Chủ nghĩa xã hội khoa học (Chủ nghĩa xã hội), Chua phèn (Đất phèn), Chũ người mù (Chũ nổi),... Vấn đề khó khăn gặp phải là khi làm index cần lựa chọn thuật ngữ nào hay sẽ trình bày cả hai thuật ngữ cùng thể hiện một nội dung.

Tiếng Việt là một trong những ngôn ngữ khá phức tạp, vì vậy, việc thiết lập một sự nhất quán hoàn toàn không dễ dàng. Là một ngôn ngữ đơn lập và không biến đổi hình thái (tức là loại ngôn ngữ không có hình thái, từ ngữ không bị biến hình, không bị thay đổi dù ở bất kỳ trạng thái nào, không bị chia động từ như tiếng Anh), từ đó mà tiếng Việt có sử dụng các từ chỉ xuất (từ chỉ xuất là những từ như: cái, con, chiếc, sự, việc) là phần phụ trước có tác dụng làm nổi bật sự vật. Hơn nữa, tiếng Việt là ngôn ngữ sử dụng phương thức ngữ pháp hư từ (những từ như: của, cho, về, với, vì); chính sự kết hợp giữa thành phần chính và thành phần phụ này đã thiết lập thành các danh từ chung có chứa các thành phần phụ như sự, việc, con,... (ví dụ như sự phân tích, phương pháp phân tích, cách phân tích hay phân tích?) và đối với các danh từ riêng có chứa các từ như ao, hồ, sông, suối, quận, huyện, đại tướng,... (ví dụ như Hai Bà Trưng hay quận Hai Bà Trưng?, Võ Nguyên Giáp hay Đại tướng Võ Nguyên Giáp?) thì sẽ dẫn đến tình trạng không nhất quán. Vậy thì vấn đề khó khăn gặp phải là khi làm index, cần xếp vần theo từ phụ đứng đầu hay từ chính (những, sự, chiếc, cái, con, phép, bệnh...).

Ngoài ra, về cách trình bày khi tạo index sẽ nảy sinh thêm một số vấn đề khi sắp xếp các đề mục nhỏ vào một nhóm đề mục lớn (sự phân tầng trong index). Có thể trình bày các tầng nhỏ theo hai cách: viết liền nhau, ngăn cách bằng dấu chấm phẩy hoặc viết mỗi tầng nhỏ trên một dòng, lùi vào một chút so với tầng lớn. Cách thứ nhất có thể tiết kiệm diện tích và giảm chi phí in nhưng nhìn khá lộn xộn, khó tra cứu, người dùng không thể đọc lướt để chọn lọc đúng thông tin cần tìm.

Dựa vào thực tiễn trên, có thể thấy việc tạo lập index còn gặp nhiều khó khăn. Thoạt nhìn

sẽ tưởng không có gì phức tạp, nhưng khi thực hiện mới thấy công việc này không đơn giản, tốn nhiều công sức và thời gian, nhất là đối với một ngôn ngữ có tính độc lập cao (âm tiết rời) như tiếng Việt. Tuy nhiên, nếu index thực sự được coi trọng thì vấn đề đó vẫn có thể khắc phục được. Tại Việt Nam hiện nay, tuy index chưa được công nhận là một phần bắt buộc trong mỗi cuốn sách nhưng đã có nhiều NXB tiên phong thực hiện tạo lập index. Với số lượng sách có index còn hạn chế nhưng đã góp phần lớn thay đổi cục diện trong việc tạo lập index cho sách phi hư cấu tại Việt Nam.

4. MỘT SỐ ĐỀ XUẤT CHO VIỆC PHÁT TRIỂN INDEX

4.1. Có quy định chặt chẽ hơn về index đối với xuất bản sách

Có thể thấy tình trạng sách không có index phổ biến bắt nguồn từ việc coi nhẹ làm index của NXB và người viết sách. Do vậy, cần có quy định chặt chẽ hơn từ các cơ quan quản lý nhà nước trong việc đưa ra những quy định giúp cho index trở thành một phần không thể thiếu trong mỗi cuốn sách. Cụ thể, Bộ Giáo dục và Đào tạo, các NXB yêu cầu tất cả các tác giả viết sách khoa học cần phải làm mục index. Các sách đã in (đặc biệt từ NXB Giáo dục) cũng được chuẩn hóa lại bằng cách cập nhật index và đăng tải trên internet. Từ đó, điều này sẽ thúc đẩy các học sinh, sinh viên và nghiên cứu sinh lớp sau học tập và tiếp nối. Các hội đồng khoa học yêu cầu các kết quả nghiên cứu từ các đề tài, dự án khoa học khi xuất bản phải có mục index mới được nghiệm thu. Có thể chia thành hai giai đoạn để thực thi việc này: giai đoạn 1 khuyến khích tác giả và nhà xuất bản làm index, giai đoạn 2 triển khai đại trà bắt buộc.

4.2. Nâng cao mức độ hiểu biết về index cho bạn đọc

Các trường đại học và các viện nghiên cứu hiện nay phải là những tổ chức đi đầu trong việc lập các index sách cho những ấn bản khoa học, giáo trình, tài liệu tham khảo của mình. Các bên liên quan như nhà trường, giảng viên, nhà khoa học, người viết sách, nhà xuất bản cùng phối hợp để nâng cao mức độ hiểu biết về index của người đọc, khuyến khích họ sử dụng. Bên cạnh đó, tại các thư viện, cán bộ thư viện sẽ là người trực tiếp cung

cấp thông tin, chia sẻ kinh nghiệm việc đọc sách và sử dụng index thông qua các cuộc hội thảo, hội nghị với bạn đọc. Chỉ có vậy, kỹ năng nghiên cứu, phân tích tổng hợp của thế hệ nghiên cứu trẻ mới có thể càng ngày được nâng cao. Hơn thế nữa, những cuốn sách sẽ được tôn thêm giá trị và đem đến sự hiệu quả cao nhất cho bạn đọc.

4.3. Chuẩn mực trong hình thức và các thuật ngữ khoa học

Theo nghiên cứu của Bakewell và Williams (1999), phong chữ của index nên to bằng phong chữ sử dụng trong nội dung chính văn của sách để tránh gây cảm giác phần tra cứu có nội dung không quan trọng bằng nội dung chính của cuốn sách. Các đề mục nên chia theo từng vắn riêng rẽ và nên in đậm vắn bằng phong chữ lớn để có thể nhanh chóng định vị vắn cần tìm. Ngoài ra, đối với các em ở độ tuổi nhỏ (mẫu giáo lớn, lớp 1), việc nhớ thứ tự bảng chữ cái không hoàn toàn dễ dàng nên người làm sách có thể in kèm bảng chữ cái ở đầu mục tra cứu để hỗ trợ các em. Trong sách dành cho người lớn, các đề mục nhỏ có nội dung gần nhau thường được nhóm lại dưới một đề mục lớn. Cần có một phần giải thích ngắn gọn về công dụng cũng như hướng dẫn sử dụng mục tra cứu để người đọc rõ hơn về chức năng, công dụng và cách sử dụng mục tra cứu một cách hợp lý, hiệu quả nhất.

Bên cạnh đó, hình thức của index trong những cuốn sách phi hư cấu cần được trình bày chặt chẽ và có sự thống nhất chung. Định dạng một chỉ mục có thể là một công việc phức tạp, nhưng để giúp cho sự nhất quán trong trình bày thì các tác giả, nhà biên tập cần có sự đầu tư nghiên cứu để tạo ra một công cụ chuẩn về nội dung và đẹp về hình thức.

4.4. Áp dụng công cụ hỗ trợ tạo chỉ mục

Làm index ngoài việc mang tính chuyên môn như chuẩn hóa thuật ngữ, hệ thống hóa cây tri thức trong cuốn sách, thì công việc mang tính kỹ thuật là định vị số trang cho thuật ngữ mất rất nhiều thời gian, nếu không có công cụ hỗ trợ thì đây là một công việc dễ gây sai sót. Hiện có nhiều công cụ tạo index như: CINDEX, MACREX, SKY Index, Textract, PDF Index Generator, hay Adobe InDesign

[Frederickson và Stephenson, 2015]. Các phần mềm này cho phép người dùng gán thẻ (tagging) các thuật ngữ và cho phép lập bảng chỉ mục tự động. Một trong những phần mềm được sử dụng nhiều là PDF Index Generator. Phần mềm này hỗ trợ người dùng tạo chỉ mục trong sách bao gồm phân tích cuốn sách, thu thập các từ cần chỉ mục, xác định vị trí xuất hiện trong sách và tạo lập bản tra thuật ngữ.

4.5. Xây dựng bộ tiêu chuẩn cho việc biên soạn index cho sách tiếng Việt

Quốc tế đã có tiêu chuẩn ISO 999: 1996 dành cho việc làm index, trong đó nêu rõ việc xác định thuật ngữ cho nội dung, tổ chức và trình bày index cho sách hư cấu và phi hư cấu. Tiêu chuẩn này cũng đã được các nước như Anh, Úc, và New Zealand sử dụng làm tiêu chuẩn quốc gia. Tuy nhiên, như đã phân tích ở trên, tiếng Việt có đặc thù riêng, do vậy để hoạt động làm index tại Việt nam chuyên nghiệp hơn, tuân thủ quy trình và tiêu chí chuẩn tiếng Việt thì cần phải có một bộ tiêu chuẩn quốc gia về làm index. Xây dựng bộ tiêu chuẩn này sẽ có sự phối hợp giữa những chuyên gia ngôn ngữ học, chuyên gia tiêu chuẩn, nhà xuất bản và các tác giả viết sách. Làm index cho sách khoa học không chỉ là trách nhiệm của người viết sách mà còn tạo áp lực thay đổi tình trạng thiếu cập nhật của từ điển thuật ngữ khoa học hiện nay tại Việt Nam.

Kết luận

Bài viết bước đầu chỉ ra rằng, việc tạo lập index cho sách phi hư cấu tại Việt Nam chưa được các tác giả, NXB quan tâm, đồng thời đánh giá các yếu tố tác động gây cản trở sự phát triển của index trong bối cảnh Việt Nam. Kết quả này là cơ sở để triển khai các nghiên cứu tiếp theo về index ở mức độ sâu hơn như: chuẩn hóa thuật ngữ trong index; xây dựng bộ tiêu chuẩn về thuật ngữ cho các lĩnh vực khác nhau để làm index, xây dựng các chính sách liên quan đến làm index, nâng cao mức độ hiểu biết và sử dụng index tới bạn đọc, người viết sách và những đơn vị xuất bản sách.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Ament, K. (2007). *Indexing - A nuts and bolts guide for technical writers*. 1st Edition. William Andrew.

2. Bakewell, K.G.B. and Williams, P.L. (2000). *Indexing children's books Society of Indexers Occasional*. Society of Indexers.
3. Bộ Thông tin và Truyền thông (2018). *Triển khai công tác xuất bản và phát hành năm 2018*. Truy cập tại <https://mic.gov.vn/Pages/TinTuc/136651/Trien-khai-cong-tac-xuat-ban-va-phat-hanh-nam-2018.html>
4. Campbell-Scott, M & Verne, K. (2017). *Book indexing for authors: How to create a professional nonfiction index in Word*. Co Farm Press.
5. Fetters, L. K. (2013). *Handbook of indexing techniques: A guide for beginning indexers*, Fifth Edition. Information Today, Inc
6. Frederickson, J and Stephenson, N. (2015). *The Book Design. How to Create an Index for Your Book in Adobe InDesign*. From <https://www.thebookdesigner.com/2015/06/book-index-in-adobe-indesign/>
7. Green Book Leaf Group (nd). *Understanding book indexes*. Truy cập từ <https://greenleafbookgroup.com/learning-center/book-creation/understanding-book-indexes>
8. ISO 999:1996. *Information and Documentation: Guidelines for the Content, Organization and Presentation of Indexes*. Truy cập từ <https://www.iso.org/standard/5446.html>
9. Lê, Văn Sửu (2000). *Điều trị đông y châm cứu nội khoa*. NXB Y Học, trang 207-422
10. Knight, G. N. (1988). *Indexing, the Art of: A Guide to the Indexing of Books and Periodicals*. Routledge.
11. Lương, Trọng Minh. (2008). *Cờ vua: Những bài học đầu tiên* – T.1, H. NXB Kim Đồng
12. Nguyễn, Hữu Nghĩa, Phan Hồng Giang. (2011). *INDEX – công cụ tra cứu trực tiếp của sách*. Tạp chí Thư viện Việt Nam số 3(29), tr.34-37.
13. Phạm, Văn Lam (2016). “*Vai trò của Index trong một cuốn sách*”, Tạp chí tia sáng, truy cập từ <http://tiasang.com.vn/-quan-ly-khoa-hoc/Vai-tro-cua-index-trong-mot-cuon-sach-10031>
14. Trần, Thị Liên Hoa. (2017). *Sách dẫn (Index) trong bách khoa thư và bách khoa toàn thư*. Truy cập từ http://bachkhoatoanthu.vass.gov.vn/noidung/anpham/Lists/baiviettoanvan/View_Detail.aspx?ItemID=81
15. Trần, Trọng Dương. (2016). *INDEX – hoa tiêu trong mỗi cuốn sách*, Tạp chí Tia sáng, truy cập từ <http://tiasang.com.vn/-quan-ly-khoa-hoc/INDEX--hoa-tieu-trong-moi-cuon-sach--10084>.

(Ngày Tòa soạn nhận được bài: 15-10-2019; Ngày phản biện đánh giá: 14-11-2019; Ngày chấp nhận đăng: 15-01-2020).